

Karel Jech

kolektivizace

Václava Najmana která také vlastnil
vane lonskéheroku v srpnu a depesu
destale ed MNV k bezplatnému užívání

a vyhánění

sedláků z půdy

Místní národní výbor v obci Václava Najmana
vé odstákovany z obce a petem teprvé zavřeny, zavřete si
ostané zde postaví se proti nam cela veaně
kevdhe mrzaka, oni te nevidí že en sabetev
lídi, dekonce fikaji že te dčla MNV a tím by nam kleela
v obci, prete Vás laskavě žádame nejdřívě vřátáhevat a pak zavřit.

v Oubrech dne 15.4.53. z pozdraven znamenáme "Čest Práci."

VYŠEHRA D

TAJNÉ

KAREL JECH

**KOLEKTIVIZACE
A VYHÁNĚNÍ
SEDLÁKŮ Z PŮDY**

Karel Jech

**Kolektivizace
a vyhánění
sedláků
z půdy**

Vyšehrad

Knihá vychází
s finančním přispěním
Eurooffice
Praha–Brusel, a.s.

© Karel Jech, 2008

ISBN 978-80-7021-902-7

Obsah

Úvod	9
1. Strípky z rolnické a selské minulosti	11
Sedláci dávných dob aneb trochu bájí a historie	11
Nevolnictví a roboty	14
České baroko, kapličky a zvoničky	20
Škola základ života	23
Vesnice ve 20. století	26
V čase nacistické totality	28
Osudný odsun	31
Tradiční družstevnictví	35
Co se tehdy dělo v Sovětském Rusku	36
Vesnice za agrární krize	37
2. Blýskání na časy	43
Přelom	51
Změna kurzu	55
Pojmenování nepřítele	59
Ve jménu zákona?	64
Hledání argumentů	71
Problém selské půdy	74
3. Nástup do roku 1951	79
Zostřený kurz	79
Trestní postih sedláků	90
Justiční iniciativa	95
Kulacká akce a Akce maso	97
4. Dramatické léto 1951	103
Případ Babice	103
Jihlavský proces a následné soudy	105

5. Akce K (kulak)	118
Směrnice tří ministrů – říjen 1951	118
Prováděcí pokyny	123
Počátky Akce K (kulak)	126
6. Ven ze škol a z veřejného života!	141
Vylučování selských dětí ze škol	141
Odstraňování „vesnických boháčů“ z národních výborů	146
Kulacké seznamy	150
7. Kulak se zavře třeba pro jednu slepici	156
Podruhé v Lánech	157
Poděbradský případ	163
8. Druhá vlna rozkulačování	170
Akce kulak na Slovensku	171
Narůstající problémy	174
Jak se kdo choval	183
9. Propad Akce kulak	190
Druhé zastavení	190
V Lánech potřetí	196
Konec-nekonec vysídlování?	202
10. Dokončování kolektivizace	207
Přechodné zmírnění a klamné naděje	207
Postupy proti selskému stavu v závěrečné fázi kolektivizace ..	211
Kulaci a jejich členství v JZD	219
Krutá bilance padesátých let	222
11. Dozvuky	229
Sedláci let devadesátých	229
Konec stalinského kolektivizačního modelu	232
Sedláci z přelomu tisíciletí	234
Přílohy (kopie dobových dokumentů)	241
Ediční poznámka	321
Seznam zkratk	323
Poznámky a odkazy	325

Na přelomu čtyřicátých a padesátých let dvacátého století se s nástupem kolektivizace do československého zemědělství pro soukromé hospodáře od základu měnil dosavadní způsob práce, postavení a zejména celá další životní perspektiva. Při vstupu do vznikajících JZD váhali, zda mají právo odejít od letité tradice svých rodů, zda s vidinou čehosi lepšího směji obětovat zažitý způsob hospodaření na svých gruntech, zda se vůbec ne-zpronevěří svým otcům, dědům a ještě starším předkům. Rozhodovali se nejen o přítomnosti, ale i o minulosti a zejména o budoucnosti svého majetku, o svých vlastních životech, ale také o životech svých dětí a o životech jejich ještě nenarozených potomků.

Z hospodářů, kteří si do té doby sami určovali, kdy budou sít, orat či sklízet, se stávali členy pracovních skupin a vykonávali činnosti podle pokynů svých nadřízených, mnozí z nich se však z dosud řádných nebo i vážených občanů stávali bezprávnými odsouzenci, psanci a mukly. Jací to byli lidé, jací byli jejich předkové, kteří je vychovali, jaké postavení jim příslušelo v celospolečenském uspořádání a čím je poznamenaly uplynulé vzestupy či hospodářské nezdary, nepřízeň počasí, války, revoluce a reformy?

Co o nich věděli jejich současníci z měst, proč byli neteční a proč se k likvidačním krokům na jejich obranu nepostavili? A co o těchto kdysi nejpočetnějších příslušnících naší společnosti víme *my dnes*, když uplynulo už něco přes půl století od počáteční kolektivizační vlny a když velká část našich vrstevníků tehdejší rolníky a sedláky z vlastní zkušenosti nepamatuje a nezná? Vesnická rolnická a selská minulost byla pestrá a bohatá, útržky z ní známe z četby a vyprávění. Přesto stojí za to z ní úvodem aspoň něco ve zkratce připomenout.

STŘÍPKY Z ROLNICKÉ A SELSKÉ MINULOSTI

**Tak ořem, sejem, hyneme,
však pýchy dalecí,
Přec starší jsme a budeme
než rody knížecí!**

J. V. Sládek

Sedláci dávných dob aneb trochu bájí a historie

Zemědělství spolu s lovem patřilo k nejstarším lidským činnostem a dlouho se považovalo za cosi setrvačně ustáleného, kde se třeba celá staletí nedělo nic převratného. Půdu bylo třeba obdělávat, o zvířectvo a drůbež bylo třeba pečovat, aby bylo co jíst. A ti, kteří tuto činnost vykonávali, patřili neodmyslitelně k přírodě a půdě, ať tu půdu považovali za vlastní či ať patřila panovníkovi nebo šlechtě a jim byla za poslušnost, odpracování a daně pouze propůjčena. S tím se narodili, tím žili a umírali, v tom byl smysl jejich existence. Nemnozí z nich bývali gramotní, čtenáři, písmáci a kronikáři; dokonce i do Vatikánu se v husitské době donesl varovný výrok, který pronesl Aeneas Silvius Piccolomini o tom, že kdekterá česká selka se vyzná v bibli lépe než mnohý učený teolog. Ostatní se sotva dovedli podepsat, a to dost často jen třemi křížky.

Středověcí nevolníci snad jen s výjimkou nedobrovolné účasti ve válečných taženích nepřišli do světa a byli šmahem považováni za kulturně méněcennou vrstvu na okraji společnosti, mluvilo se o nich jako o vesnických buranech, zápecnících a neotesancích. Ještě v devatenáctém století padla na jejich adresu ve Stroupežnického Našich furiantech slova: *žádnej z nich se nedostal dál než do Strakoníc na jarmark koupit kobylu*. Jako trvalá vlastnost se jim přisuzovalo neměnné používání zastaralých pracovních postupů (trojpolní systém) a návyků a celkově konzervativní myšlení, často ulpívající na té či oné náboženské víře, na jejích dogmatech a postulátech, mravních příkazech a zákazech.

Zemědělskou půdu, lesy a rybníky vlastnily ve středověku především panovnické rody, církevní hierarchie a šlechta. Jen její malá část byla zejména pro účely společné pastvy v obecní držbě, která se postupně vyvinula ze starobylé slovanské *poruky*, v níž panoval režim společného vzájemného ručení (v Rusku proslulá občinová „krugovaja poruka“). S nástupem Habsburků se do rakouských rukou dostávala i veškerá

panovnická půda, což bylo navíc zvýrazněno též pobělohorským oslabením domácí české šlechty, jejíž místo na dlouhou dobu zaujala cizorodá aristokracie. Do českého a moravského prostředí tak ze zahraničí spolu s významným kulturním obohacením pronikaly také zhoubné odnárodňovací, zejména germanizační vlivy, kterým – jak se prokázalo – byl venkov schopen čelit úspěšněji než města.

Velkým latifundistou byla i katolická církev, jejíž představitelé obdobně jako šlechtické panstvo se zemědělstvím fyzicky nezabývali; k jejímu řízení měli propracovaný systém správců a jejich adjunktů, šafářů, poklasných, nájemců, hajných, rybářů, rychtářů, fojtů a drábů, či jiných vykonavatelů panské vůle, nadřazenosti a svrchovanosti.

Panovníkovi, aristokracii a církvi po celý středověk patřili spolu s půdou, lesy a rybníky i vesničtí lidé, celé vesnice a osady, všechn ten „neurozený“ nevolný lid. Každý, kdo dnes pátrá v matrikách, kronikách či jiných archivních písemnostech po minulosti a kořenech svého rodu, téměř bez výjimky vždy nachází po otcovské či mateřské linii některé předky zemědělského původu. Mnohdy s údivem zjišťuje, že je vlastně přes několik generací potomkem někdejších malých či větších sedláků, kteří byli podle feudálního práva poddanými určitě panovnické větvi, šlechtického rodu či církevnímu panství (např. poddaný knížeti Lobkovicovi, panství Jistebnickému apod.).

Podle historika Kamila Krofty – autora skvělého díla o nejstarší minulosti selského stavu v Čechách a na Moravě¹ – většina selského lidu na konci předhusitské doby byla v závislém postavení. Sedlák již tenkrát nebyl skutečným vlastníkem půdy, na níž *seděl*, nýbrž jen jejím uživatelem a nájemcem, který ovšem nemohl být kdykoliv ze své usedlosti odstraněn; měl k němu i jisté, třeba omezené dědické právo. Z této držby platil vrchnosti jakožto faktickému vlastníku roční, smlouvou stanovený plat a úroky a kromě toho býval zavázán konat jí rozličné služby, roboty. Sedláci také z největší části nesli váhu daní (berní), které ukládal král vrchnostem. Vrchnostem zase na oplátku příslušelo, i když více slovem než skutkem, svoje poddané ochraňovat, bylo-li třeba.

Husitské hnutí probudilo myšlenky a snahy obracející se proti poddanství; nelze však říci, že by zrušení poddanství, vymanění selského lidu ze závislosti na vrchnostech, učinilo svým programem. Husitskými válkami ubylo v zemi obyvatelstva, zvláště také na venkově, celé kraje byly zpusťošeny, půda ležela ladem. Zaváděla se proto opatření proti přecházení venkovského lidu z místa na místo, nutící k jeho připoutání k půdě a k odvádění obvyklých platů vrchnosti.

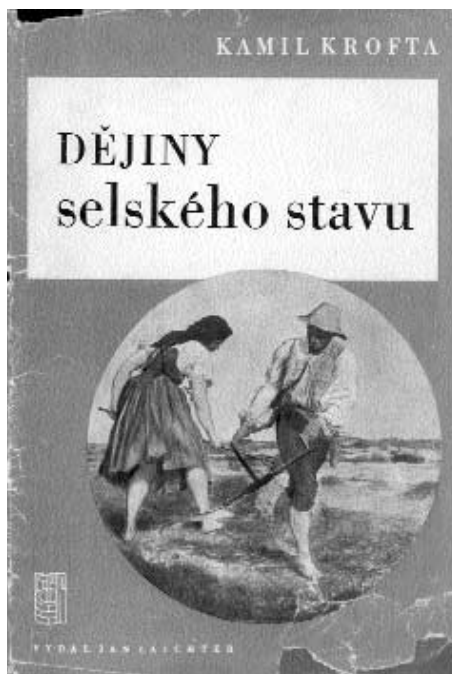
Jiná opatření se týkala dětí poddaných sedláků. Již počátkem 16. století docházelo k tomu, že poddaní směli dávat své syny na studie jen se

zvláštním svolením vrchnosti. Nejednou se stávalo, že synové poddaných, studující na pražské univerzitě bez takového dovolení, bývali od svých vrchností ze studií odvoláváni. Některé vrchnosti zbraňovaly svým poddaným dávat syny na řemesla a omezovaly jejich právo uzavírat sňatky, a to nejen s nevěstami a ženichy z cizích panství, ale i mezi poddanými stejné vrchnosti. Postupně se poddaným odpíralo právo vařit vlastní pivo, zaváděla se povinnost odebírat pivo z panských pivovarů a obdobně se i obilí smělo mlít jen v panských mlýnech.

V předbělohorské době (míněno je 13.–16. století) rozeznával Kamil Krofta tyto hlavní vrstvy poddaného lidu:

Rolníci či sedláci, tj. držitelé kmenových statků vzniklých hned při zakládání osady. Rozdíl mezi nimi byl pouze ve výměře půdy příslušné ke statku (celolánici, půllánici, čtvrtlánici) a v úměrně nestejně míře platů, dávek a robot povinných vrchnosti, jež se vyměřovaly po lánech.

Podsedci, podsedníci a zahradníci, tj. držitelé usedlostí menších než normální selské statky těžce vesnice, vzniklých zpravidla při pozdějším osazení půdy. Takovým usedlostem se říkalo podsedky nebo zahrady, snad proto, že přidělený pozemek byl ohrazen plotem.

Obálka posledního vydání Kroftových Dějin selského stavu z r. 1949 s použitím malby Josefa Mánesa.

Chalupníci nebo domkáři – ti sídlili v chalupách či domcích bez pozemků, obyčejně na panské půdě a nejčastěji sloužili vrchnosti jako nádeníci.

Podruzi – nevolníci bez půdy a vlastního obydlí; žili v podnájmu u vrchnosti nebo sedláků a u nich vykonávali příkázané práce.

Někteří zemědělci zaujímali postupně jakési výsadní postavení. K nim patřili zejména *svobodníci*, což byli sedláci nezávislí na nějaké soukromé vrchnosti a nezatížení robotou. Mnozí z nich však upadali do poddanství a někteří poddaní zase naopak dosahovali svobody² za plat nebo odměnou za prokázané služby. Svobodníků bylo v polovině 16. století v Čechách asi 500, o sto let později okolo 750. Jen pro zajímavost uvedme, že ve středočeské vesnici Kostelec u Křížků se místní usedlost číslo 8 dodnes honosí tím, že tu v roce 1742 vznikl první svobodný grunt v kraji, když paní kněžna Anna Piccolomini navždy zprostita tuto usedlost všech robot a platů za to, že Matěj Dvořáček *jak zdejší vrchnosti, lidem poddaným a podobně i panskému dobytku velmi prospěšným byl a s boží pomocí takové kurýrovat se vynasnažoval*.

Za nápravníky byly původně označovány osoby rozličného původu, např. z řad nižší šlechty či ze svobodníků, jež držely pozemky na způsob léna a za to byly povinny k jistým službám, hlavně vojenským.

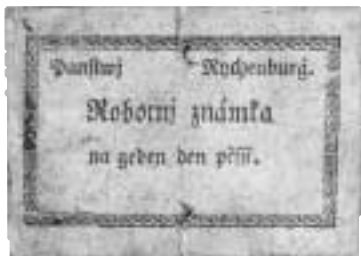
Držiteli výsadních selských usedlostí byli také *dvořáci*, blízcí svobodníkům a rozšíření hlavně na Moravě; spadali sice pod pravomoc vrchností, ale byli prosti skoro všech povinností.

K privilegovaným sedlákům nutno počítat i *Chody a Králováky*, jimiž byli soukromí poddaní panovníka; sídlili na královské půdě, ale byli zproštěni robot a nadáni četnými výsadami, aby mohli hlídat zemské hranice. Nevztahovaly se na ně pravomoci vrchností a byli podřízeni přímo králi.

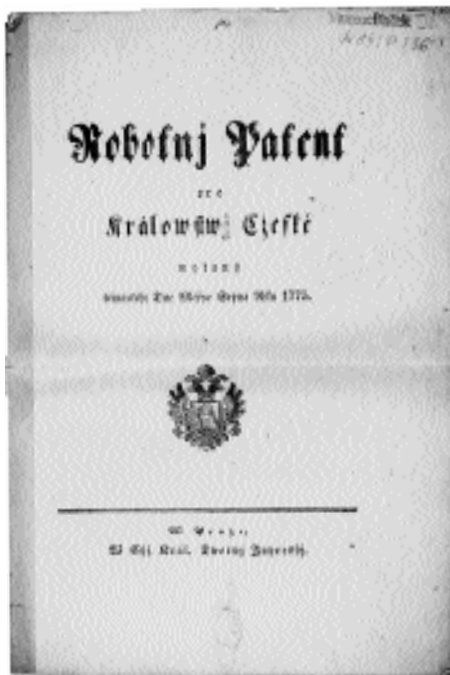
Nevolnictví a robota

K nevolnictví a poddanství patřila povinnost robotného lidu pracovat bez nároku na odměnu osobně (*pěšky*) nebo s vlastním potahem (*jezdčí robota*), která v nejtěžších pobělohorských dobách představovala pro selskou usedlost 100 až 150 dní v roce. S tím souvisely i některé osobní nevolnosti, například zákaz opustit za prací či vzděláním nebo z rodinných důvodů příslušné panství či zákaz vstoupit do manželského svazku bez souhlasu vrchnosti. Obecná povinnost vojenské služby se poddaných netýkala, neboť panovníci a šlechtičtí vojevůdci dávali k vedení svých válek přednost rytířům a dobře vycvičeným žoldněrům. Za vlády Habsburků (např. při hrozivém vpádu Turků do Uher a Rakouska 1661–1664, kdy

Robotní patent pro Království české
z 13. srpna 1775 – titulní list.

Robotní známka.

byla ohrožena i jižní Morava) se však obávané vojenské odvodů vesnických nevolníků konaly. Až do roku 1799 a místy i déle používala vrchnost spolu s církví velmi potupný způsob vymáhání povinností: cizoložné osoby a nevolníci, kteří se nezúčastnili panské roboty, museli stát na praporečce před kostelem, přičemž věřící cestou na mši je směli poplivat nebo pětkrát švihnout březovou metlou.

Znevolněné rolnictvo, vydírané a ponižované robotními povinnostmi, daněmi, rekvizicemi či rabováním v případě válečných událostí, vázaností k panskému dvoru a nesvobodou pohybu – to všechno dlouhodobě vytvářelo nespokojenost se stávajícími poměry, hrozilo propuknutím vzdoru, pasivního či aktivního odporu. Pokud by se nahromaděná nespokojenost dala do pohybu ve stejnou chvíli a pokud by měla ve svém čele odhodlané a schopné vůdce, znamenalo by to obrovskou sílu a nebezpečí nejen pro místní panstvo, nýbrž i pro samotný císařský dvůr a jeho armádu. K takovému sjednocení a revolučnímu vystoupení však nikdy nedošlo, i když některé krajové akce z počátku osmdesátých let osmnáctého století k tomu neměly daleko. Zradikalizovaní nevolníci se domáhali nápravy a spravedlnosti nejen různými stížnostmi a peticemi, ale i řadou místních selských

Soud nad nevolníkem – rytina z knihy *Georgica curiosa*, 1. díl, str. 52, vydáno v Norimberku.

povstání, v nichž přišly ke slovu i kosy a vidle. Proti nejznámějšímu z nich, které se v roce 1775 valilo z východních Čech na Prahu, zasáhla u Chlumce nad Cidlinou císařská armáda a krvavě je potlačila. Méně známé selské bouře se přehnaly Čechami už krátce po Bílé hoře, např. 1621 na Hradecku, 1627 na Konopištském panství, na Kouřimsku a Čáslavsku, 1628 na Opočensku. Roku 1639 vypukly selské bouře při vpádu Sasů do Čech na řadě statků, které byly po Bílé hoře odňaty české nekatolické šlechtě, a velké nepokoje se roku 1680 nesly téměř polovičkou českého království. Neúspěch neminul koncem 17. století ani chodské sedláky, kteří za svoji pohraniční strážní službu požívali jistých úlev a výhod, avšak nakonec doplatili na svoji důvěřivost k panovnickému trůnu a neobhájili svá domněle nezadatelná práva.

Středověká vesnice držela ve velké vážnosti bájně postavy české a moravské minulosti – praotce Čecha, Horymíra či blanické rytíře a zvláště Přemysla Oráče, kterého údajně povolala na panovnický stolec přímo z pole od pluhu sama kněžna Libuše, což bylo chápáno jako velká pocta zemědělskému stavu. Vesnice přitom i nadále žila v bázni a pokoře před

Romantické vyobrazení Přemysla Oráče, snídajícího na „železném stole“, bájného zakladatele knížecího rodu Přemyslovců a uctívaného patrona českých zemědělců. Výňatek z rukopisu Kroniky české Příbika Pulkavy z Radenína, kronikáře Karla IV. (NA ČR)

dávnými pohanskými božstvy, vládci tajemných jevů přírody i podsvětí, noci, bouří či hlubin – Perunem, Krakonošem a Radegastem počínaje, vodníky, čerty, rusalkami a jezinkami konče. Proti vůli církve a jindy s jejím pragmatickým přitakáním převzala a dodržovala mnohé původně pohanské zvyklosti – slavení zimního slunovratu (které se změnilo v rituál křesťanských Vánoc), vynášení smrtky a vítání jara, pálení čarodějnic, uctívání domácích bůžků atd. Plně přijala za své doložené velikány už reálných českých dějin a povýšila si je za své kultovní symboly, zejména sv. Václava a Karla IV., náboženské a církevní autority od svatých Cyrila a Metoděje, přes sv. Vojtěcha, svatou Anežku a Ludmilu až po Jana Husa, po jistém rekatolizačním nátlaku i Jana Nepomuckého. Vesnice ale držela v pokoře a úctě i žijící panovníky, jako byli Marie Terezie a Josef II., jimž prokazovala vděk za vyhlášené úlevy a do jejichž panování vkládala mnohé další naděje.

Při zbožnění a uctívání takových autorit se dlouhými věky utvářel duchovní svět vesničanů, jejich náboženské představy (lidový katolicismus, místy i protestantská či židovská víra, vlažný vztah k církevním dogmatům

Pomník Přemysla Oráče ve Stadicích, postaven 1841. (Foto: Archiv NZM)

a autoritám nebo dokonce pronásledované kacířství), mravní principy a postupně sílicí národní povědomí. Tvořilo se to, čemu se dodnes říká *zdravý selský rozum*, i když tomu všemu bránily tisíce přežitky, vůle i zvůle vládnoucích vrstev, církevních kruhů či jenom těch nejnižších, ale všeho schopných místních hodnostářů.

Hlubokou stopu v náboženském, mravním, ale i širším světonázorovém smýšlení rolnických vrstev zanechal působení Jana Husa, jeho vynikajících stoupenců a pokračovatelů šířících jeho myšlenky z kazatelen silou slova (Jan Želivský, Jeroným Pražský, Jan Milič z Kroměříže, Jakoubek ze Stříbra, sedlák a myslitel Petr Chelčický) nebo i vojensky (Jan Žižka, Prokop Holý, Mikuláš z Husi). Tato výrazně česká ideologie přerůstající do evropských rozměrů a její zakořenění v městském i vesnickém prostředí byla v tehdejších rozjitřených dobách srovnatelná jen s kalvinismem a luteránstvím v Anglii a Německu, aniž by našla svoji obdobu třeba v ruských, ukrajinských nebo balkánských podmínkách, kde se více prosazoval vliv pravoslaví.

Katolická církev nakonec prosadila svůj nábožensko-ideologický monopol a podařilo se jí z velké části rekatolizovat český a moravský venkov. Ten ale místy i nadále odolával a jen se dokázal přizpůsobovat změněným poměrům. Například na Valašsku se evangelická víra udržela i přes celé pobělohorské období. Mnozí sedláci na rozdíl od městských spoluvěřících neopouštěli zemi, zůstávali doma, ukřývali svoje výtisky či opisy bible, skrytě vyznávali svoji víru a konali obřady podobojí. V tom také byla i jedna z podstatných příčin toho, proč v dobách tuhé rekatolizace a germanizace právě vesnice a její lid doslova zachránily český jazyk a už jen slabě doutnající národní cítění. V dobách národního obrození se o rolníky a sedláky spolehlivě opíraly snahy vlasteneckých vzdělavců a nadšenců – spisovatelů, básníků, učitelů, kněží, herců, skladatelů či muzikantů, z nichž ostatně mnozí z vesnického prostředí pocházeli.

Vesnice ctily i své selské vůdce, kteří usilovali o lepší hospodářské a sociální postavení poddaného lidu – chodského rebelanta Jana Sladkého-Kozínu (popraven 1695), Jakuba Kubatu z jihočeského Zbudova (popraven 1581), rychtáře-svobodníka Antonína Nývltu z podkrkonošské Rтынě († 1782) a další. O jejich postavách, činech a výroci se po staletí vyprávělo a vznikaly lidové báje (*Kubata dal hlavu za blata, údajná Kozínova výzva Lomikare, Lomikare, do roka a do dne zvu tě na boží soud!*). Vesnice byla hrdá (i když někteří radili k vyčkávání a opatrnosti) na to, že se čas od času dovedla ve svém okolí vzepřít panské zvlůli, přestože nikdy nedospěla k tomu, aby proti bezpráví koordinovaně a najednou povstala celá země, ač k tomu nebylo daleko. Zejména protirobotní vzpoura v severovýchodních Čechách z roku 1775 si už od počátku vytvořila z odhodlaných rychtářů autoritativní vedení v čele s Antonínem Nývltem (*selské guberno*) a přes svoje násilné potlačení se stala nepochybně velmi důrazným podnětem pro zmírnění poddanských poměrů.

Ke zrušení nevolnictví došlo v českých zemích roku 1781, tedy jen krátce před Francií (1789), se značným časovým předstihem před sousedním Pruskem (1807) či Bavorskem (1808), nemluvě o carském Rusku (1861), kde navíc i nadále trvaly občinové poměry. K onomu radikálnímu rozhodnutí, které pro vesnici ve svých důsledcích znamenalo revoluci shora, se odhodlal monarcha Josef II., nadšený stoupenec osvícenského racionalismu. Obdobně i druhý významný krok uvolňující cestu kapitalistickému rozvoji v zemědělství, zrušení roboty (spolu s církevními desátky) v roce 1848, si nevytulo jen samotné hnutí nespokojeného selského lidu (např. z roku 1821 na téměř polovině Moravy nebo z roku 1846 na Opocensku, na Hradecku či Mladoboleslavsku), ale tvořilo součást širší demokratické revoluce, řešící nazrálé celospolečenské konflikty a krize

v tehdejší Evropě, tedy i v Rakousku, Uhrách, v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Roboty byla již natolik nenáviděná venkovským lidem a natolik málo produktivní z hlediska vrchností, že její odstranění navrhovali dokonce někteří velkostatkáři. Její zrušení s částečnou náhradou se strany rolníků bylo nakonec kompromisem výhodným jak pro někdejší poddané, kteří získávali osobní svobodu (často ale i tíživé dlouhodobé zadlužení), tak i pro stát, vrchnosti a průmyslové podnikatele, neboť uvolňovalo pohyb žádoucí pracovní síly a navíc odškodnění přinášelo nemalý finanční příspěvek pro modernizaci velkostatků.

Vývoj vesnice a zemědělství v českých zemích měl tisíceré zábrany. Zcela nevypočitatelná byla a na věky zůstávala sama příroda, dárnyně života, živitelka, ale i původkyně živelných pohrom a katastrof, neúrody, požárů, sucha nebo záplav a nic proti tomu nepomáhala prosebná procesí věřících či zaříkání. Po neúrodách obilovin z tuhých zim nebo extrémních srážek přicházel hladomor, kdy lidé na vesnici jedli i trávu, listí a kůru stromů (1771–1775). Vysvobození přineslo až rozšířené pěstování brambor, i když v nepříznivých letech jejich úroda nejednou zmrzla. Nejenom města, ale též rozptýlená venkovská osídlení byla – jak nám mj. prozrazují matriky pokřtěných a zemřelých – téměř bezbranná proti vysoké úmrtnosti rodiček a novorozenců, proti nemocem z podvýživy (slabost a sešlost věkem, horká nemoc) a epidemiím moru (poslední z nich v letech 1713–1714, která zachvátila i dobytek, postihla na 50 tisíc lidí). Války (třicetiletá v letech 1618–1648, sedmiletá z let 1756–1763) vypalovaly celé vesnice, hubily statisíce lidských životů, vojáků na bojištích i zcela nezúčastněných obyvatel; obdobně pustošivý účinek mělo i rabování a znásilňování při pouhých přesunech vítězných či poražených armád. Jen během třicetileté války zanikly desítky vesnic a osad a mnohé chalupy zely prázdnotou (*pusté usedlosti, poustky*). Podle jedné domněnky právě tehdy vzniklo v sousedním Německu úsloví o českých vesnicích (böhmische Dörfer) jako o něčem, co tady bylo a už není, tedy o něčem naprosto nepochopitelném a záhadném, jako je pro Čecha „španělská vesnice“.

České baroko, kapličky a zvoničky

Jak plynul čas, v zemědělské krajině se vedle dávných smírčích kamenů, památných stromů a studánek s léčivou vodou objevovaly nově vznikající lidové výtvary nadané čímsi úctyhodným. Byly to dřevěné, kovové či kamenné nebo jen prostě zděné kapličky, křížky, boží muka v místech, kde třeba uhodil blesk, splášili se koně a převrhl se kočár vezoucí nevěstu, kde někdo náhle podlehl svému zranění, nemoci nebo úkladnou

Boží muka u Záhoří,
okr. Neveklov, 1954.
(Foto: Archiv NZM)

Kaplička u rybníka
mezi vesnicemi Ra-
díč a Dubliny, po-
stavená na památku
toho, že se tam kdysi
údajně podařilo sed-
láku Moulíkovi unik-
nout spárům vodníka.
(Foto: autor)

rukou, kde si dva milenci vyznali lásku nebo kde se pro nepřítelů rodičů či majetkovou nerovnost museli rozejít. Stávaly osamocené v polích, na vyvýšeném místě, ale i na rozcestích a tak byly pro pocestné důležitým orientačním vodítkem. Některé kapličky měly vysloveně náboženské poslání, ale byly i takové, které vznikaly ze zcela prozaických či humor- ných důvodů, jako například u rybníka mezi vesnicemi Radíč a Dubliny, kde se údajně jednou v noci podařilo sedláku Moulíkovi vymanit se ze svodů vodníka a zachránit si tak život.³ Ta kaplička tam stojí a je udržo- vána dodnes, neboť je s ní spjata živá místní pohádková pověst a kousek vesnické historie.

I ty nejhudší vesnice si pořizovaly solidní zvoničky z nejlepšího dřeva nebo třeba ve středních Čechách z tvrdé místní žuly, odkud se krajinou nesl hlas zvonku o tom, že pro lidi i zvířata v poli přišel čas poledního spočinutí pod stinným stromem. Zvonek právě tak oznamoval rolníkovi, že nastala chvíle, aby pokleknutím uctil vykonanou práci, poděkoval za příznivé počasí a případně za sklizené plody. A tím se také lidé i na vzdálených samo- tách dozvídali, že už dodýchala stařenka výměnkářka Potůčková z Chalou- pek. Zvonilo se i při poslední cestě nebožtíka, dokud smutek nepřehlušilo bujaré veselí a hudba k pohoštění, přípitkům, zpěvu a tanci z místní hos- pody na jeho počest. Ten poněkud drastický zvyk smírující pozůstalé s no- vou skutečností má svoji sílu a mnohde se udržuje dodnes.

Všichni se těšili na každoroční poutě a posvícení, na moravské hody. Ve své době jich bylo tolik, že císař Josef II. se je marně pokusil sjednotit k jednomu datu.

Sešmácté a osmácté století dalo vzniknout svěbytným vesnickým stavbám. Do značné míry to souviselo s tím, že většina starších středově- kých obydlí i hospodářských budov byla ze dřeva, slaměných došků a po- dobných snadno hořlavých materiálů. Často tak docházelo k neuhasitel- ným požárům domů i celých vesnic. Stavělo se znovu, pomáhali sousedi a někdy přišlo vhod i trochu stavebního dřeva z panského lesa, kamene, písku či vápence z obecních zdrojů. Kdo na to měl, stavěl už něco bytel- nějšího, bezpečnějšího i výstavnějšího. V německy osídlených nebo smí- šených oblastech se stavěly hrázděné statky s výraznou kombinací zdiva a trámův s honosnými pavlačemi a podloubím. Na Hané to byly used- losti se širokými a vysokými vjezdy, jejichž branami mohly vjíždět žebří- ňáky plně naložené snopy obilí či sena. V jižních Čechách vznikla ori- ginální vesnická architektura ve stylu českého líbivého baroka, která poznamenala jak stavby církevní, tak rolnické a selské usedlosti, a to jak jejich obytné části, tvořící mnohde kouzelně ucelené návsi s rybníčkem a stromovím uprostřed, tak části hospodářské, zejména bytelné kamenné špejchary.

Barokní venkovská architektura – z filmu *Tam, kde hnízdí čápi*. (Foto: Archiv ABZ, Miroslav Pešan)

Škola základ života

Aktivní znalost čtení, počtů a psaní byla po dlouhou dobu výsadou kněží, kantorů, matrikářů, panských úředníků, studentů či kronikářů, zatímco prostí vesničané v nutných případech osvědčovali svoji totožnost třemi křížky. K zavedení povinné školní docházky došlo v českých zemích v roce 1774, tj. sedm let před zrušením nevolnictví, pravidelné vyučování s plnou docházkou dětí se však konalo hlavně v zimních měsících, neboť v ostatním čase musely děti pomáhat rodičům při naléhavých zemědělských pracích. Nežřídkou chyběli kvalifikovaní učitelé (náhradou bývali

váleční invalidé a vysloužilci). Rozhodující krok na cestě k vesnické gramotnosti byl však zavedením pravidelné školní docházky učiněn, a tím také stoupala vědomostní a celková kulturní úroveň zemědělského dorostu. Od počátku 19. století se ke školní výuce přestávaly užívat nevyhovující stísněné prostory a ve spádových vesnicích vznikaly nebo se rozšiřovaly nové školní budovy. Od přelomu 19. a 20. století se houfně zřizovala školní hřiště a časem i vesnické sokolovny umožňující cvičení dětí i v nepříznivých povětrnostních podmínkách. Již v polovině 19. století vychovával pražský Amerlingův učitelský ústav stovky vlastenecky orientovaných učitelů pro venkovské školy. Na mnoha venkovských školách začínaly působit i ženy-učitelky, pečující u školních dětí zvláště o rodný jazyk, manuální zručnost a hudební výchovu.

- - -

Feudální společenské poměry i dlouhodobě uplatňované způsoby zemědělského hospodaření měly tuhou kořínku, ale postupně musely uvolňovat prostor prosazujícím se buržoazně demokratickým pořádkům i progresivnějším ekonomickým a výrobně technickým postupům. Převratný význam měl doma i v zahraničí už samotný vynález ruchařů bratřanců Veverkových z Rybitví u Pardubic (1827), na který pak navázala další technická zdokonalení (parní pluhu apod.), prospěšná především statkům a velkostatkům, které se přetvářely v modernější velkovýrobní podniky. Od druhé poloviny 19. století pronikaly do zemědělství (opět převážně do velkých hospodářství) mnohé formy mechanizace a technické racionalizace fyzicky náročných prací, jeho elektrifikace a motorizace. Překonáný trojpolní systém obdělávání půdy ustoupil efektivnějšímu střídavému osevu, ke slovu přicházelo pěstování technických plodin pro průmyslové využití (cukrová řepa s navazujícím cukrovarnickým průmyslem a strojírenstvím pro konstrukci výhodně vyvážených cukrovarnických kompletů, obdobně chmel).

Zatímco zemědělská malovýroba víceméně stagnovala a zůstávala v závislosti na bohatnoucí velké agrární buržoazii, relativně dobře prosperovala selská hospodářství, svým rozsahem a produkcí přiměřená možností sedláckovy rodiny, najímané čeledě a příležitostně sezónní výpomoci. Selský stav se svými kořeny a tradicemi v dávné minulosti vesnice tak vstupoval do nové podoby a éry své existence. To byli oni sedláci a selky, jak je v dobách národního obrození a rodícího se kapitalismu vypodobnili ve svých románech, povídkách, básních či divadelních hrách A. Jirásek, B. Němcová, J. K. Tyl, L. Stroupežnický, J. V. Sládek, K. Klostermann, J. Š. Baar, J. Holeček či bratří Mrštíkové, ve výtvarných dílech J. Mánes či M. Aleš nebo i v lidově oblíbených operách, jakou

V potu tváří své chléb jísti budeš, dokavadž se nenavrátiš do země, poněvadž jsi z ní vzat. Neb prach jsi a v prach se navrátiš. Biblí svatá, První kniha Mojžíšova, kap. 3. (Foto: SOKA, Teplice)

byla Smetanova Prodaná nevěsta. Tehdy už také mnozí sedláci a rolníci vstupovali do veřejného života jako starostové obcí, jako uznávaní aktivisté sokolského hnutí, vlasteneckých ochotnických spolků, raiffeisenek a kampeliček a jako celek vytvářeli tak silnou a vlivnou součást celého středního stavu novodobé společnosti.

- - -

Nabytá volnost pohybu za prací nebo z rodinných důvodů a vyvázání rolníků z poddanských povinností se stalo ventilem, kterým se uvolňovalo vnitřní napětí mnohočetných rolnických rodin i přelidněných vesnic. Ve druhé polovině 19. století tak odcházeli zejména mladí muži z nesoběstačných chudých hospodářství za výdělkem a obživou do manufaktur a továren s rozmáhající se hromadnou výrobou. Radikálnějším, ale také riskantnějším řešením byla pro mnohé přechodná nebo i trvalá emigrace do bohatších evropských zemí a hlavně do zámoří.

U těch, kteří zůstávali doma, bylo možné pozorovat zesílený vlastnický vztah k „rodné hroudě“, prosycený značným patriotismem a úctou k dědictví předků. Přípoutanost k půdě byla však nezřídka i zdrojem vleklých majetkových sporů v rodinách a se sousedy o užívání cesty, o kousek meze či louky, jindy zase důvodem k uzavírání nerovných sňatků a dokonce i motivem k tragickým činům násilí či žhárství. Malým i velkým byla přitom společná každodenní dřina, neboť pole i domácí zvířectvo vyžadovaly trvalou péči. Vítanou příležitostí k odpočinku, zábavě a rozptýlení byly pravidelně přicházející náboženské a světské zvyklosti, velikonoční, dožínkové, adventní a vánoční rituály, poutě a posvícení a jednou z vrcholných společenských událostí byly svatby, pohřby, okázalá procesí a výpravné mše, jichž se zpravidla účastnila celá vesnice a její okolí. Pro velké sedláky bylo vysněným přáním mít co nejvíce dobrých pozemků, co nejhonosnější usedlost uprostřed návsi, co nejlepší koně do tahu i do kočáru, furianské sólo při vesnické tancovačce, co nejbohatší svatební výbavu pro dceru a starostenskou funkci v obci. Ne každý však dokázal v rozmáhajícím se tržním a spekulacním prostředí udržet a rozmnožovat zděděný grunt – nebyly ojedinělé případy prohýření věna, úspor či celého majetku nebo i jeho prohry v kartách.

Vesnice ve 20. století

To všechno a mnoho dalšího vytvářelo nad převzatými zvyklostmi předků novou vrstvu životních zkušeností a prožitků, ukládalo se do paměti i povahových rysů rolnického lidu a selského stavu. V takovém postavení

a s takovým vybavením vstupovali malí i velcí zemědělci do náročného 20. století, čemuž napomáhalo všeobecné hlasovací právo, vzrůstající se spolkový život a počáteční aktivity rodičů se družstevního hnutí. Bylo však nutno čelit silnému konkurenčnímu tlaku dováženého zámořského obilí, který vytvářel na celém evropském kontinentu závažné odbytové krize.

Dvacáté století poznamenalo celou společnost a v tom i její zemědělské vrstvy novým technickým pokrokem (traktory, samovazy, kombajny, umělá hnojiva apod.). Nesmazatelně však zapůsobily i tragické události světového významu – hospodářské krize a války. Jen z té první světové války (1914–1918) má snad každá vesnice na čestném místě pomník se seznamem jmen svých padlých. Válka roznesla statisíce vojáků, mezi nimiž byli silně zastoupeni mladí vesničtí muži, po téměř celé Evropě a někteří si dokonce probíjávali cestu domů přes Sibiř a Dálný východ. Ať už v rakousko-uherských uniformách nebo v legionářských stejnokrojích tito vesničané dostali příležitost prokázat svůj vztah k vlasti, zasloužili se o rozpad rakousko-uherské monarchie a o vybudování samostatné Československé republiky. Poznávali při tom na Balkáně, v Rusku a na Ukrajině, v Itálii či Francii úroveň tamního zemědělství a způsob vesnického života a vraceli se s celou řadou nových poznatků i předsevzetí, co by se doma mohlo či nemělo změnit.

Sedláci a rolníci po rozpadu Rakousko-Uherska a v nově vzniklé Československé republice nebyli přirozeně národnostně stejné krve. Žili a hospodařili však ve smíšených obcích a okresech vedle sebe v rámci možností, které jim poskytovalo poměrně stabilní demokratické uspořádání společně sdíleného státu a společně utvářené ekonomické prostředí, které prodělávalo jak příznivé, tak nuzné doby. Čeští, slovenští, němečtí, maďarští, polští i rusínští zemědělci měli ústavou zaručená občanská práva, měli přístup ke vzdělání ve vlastní řeči, mohli vyznávat svoji víru a konat svoje náboženské obřady, mohli si zakládat svoje politické strany, mít zastoupení v parlamentu, v okresních a místních samosprávách, působit ve svých zájmových spolcích, směli být příslušníky branných sil. Demokratické svobody byly však využitelné i pro cizorodé politické a ideologické proudy, což se na sklonku třicátých let stalo osudným jak pro republiku, tak pro jednotlivé části její společnosti, v neposlední řadě pro její zemědělské obyvatelstvo, jehož nemalá část se stala obětí a nástrojem extrémních sil.

V početně převažujícím českém a slovenském zemědělském obyvatelstvu i v jeho menšinových částech převládalo již od předchozích dob při značných populačních přírůstcích agrární přelidnění. Samo zemědělství nebylo schopno dlouhodobě uživit početné rodiny a jestliže nebylo spo-

lehnutí na vedlejší výtěžky z domácí textilní výroby, sklářství apod., docházelo k bídě, podvýživě a celkovému existenčnímu živoření. Mnozí nezaměstnaní hledali východisko v krátkodobém či trvalém odchodu za prací do zahraničí. Zejména za několikaleté agrární a průmyslové krize ve třicátých letech byly sociální dopady právě v agrárních menšinách natolik naléhavé, že v nich narůstala hromadná nespokojenost s neschopností státu nalézt uspokojivé řešení. V dělnickém i zemědělském prostředí národnostních menšin vznikala tak příznivá živná půda pro nebezpečná politická a nacionalistická hnutí, rozněcovaná zejména z okolního nacistického sousedství. To vše vyústovalo do extrémních územních požadavků na odtržení od ČSR, čímž se nejvíce vyznačovalo nacistické sudetoněmecké hnutí a na Slovensku iredentisticky orientované hnutí maďarské.

Tragickým vyústěním pak bylo těžko řešitelné vnitřní politické a nacionální napětí, nátlak sousedních totalitních režimů na prezidenta a na československou vládu, zrada velmocenských garantů československé nezávislosti. Výsledně následoval rozpad československého státu, odtržení pohraničních území, vazalské podřízení Slovenska Německé říši, nakonec i plná okupace českých zemí a nucené zřízení nenáviděného protektorátu. Je smutnou skutečností, že aktivním spoluvíníkem se stala i početná, nepřátelsky zfanatizovaná část německého zemědělského obyvatelstva, a to jak v kritických letech 1938–1939, tak i v celém navazujícím okupačním období, kdy se z jeho řad rekrutovali nejaktivnější vykonavatelé nacistické zvěle.

V čase nacistické totality

Vpád nacistického okupačního režimu do odtrženého pohraničí českých zemí, s jásotem přivítaný německým obyvatelstvem měst i vesnic, přinášel s sebou rychlé včleňování místního hospodářství, surovinových a výrobních zdrojů do velkoněmeckého hospodářského systému a jeho podřizování přípravám k vedení celoevropské války. Patnáctým březnem 1939 staly se na dalších šest let takovou kořistí a objektem snadné exploatace celé české země. Krátce po okupaci bylo brutálně postiženo i několik vnitřních zemědělských oblastí, což dávalo tušit, jaký měl být chladnokrevně zamýšlený likvidační osud celých českých zemí v případě válečného vítězství Říše. Dnes již je mnohé z toho ke škodě věci zapomenuto nebo pro mladší generace skryto, a proto tím spíše patří k povinnostem historiků připomínat varovné poselství oněch zdánlivě lokálních a okrajových událostí. Jejich podstatou bylo to, že počínaje rokem 1942 byly pro potřeby výcviku zbraní SS bezohledně vyklíženy rozsáhlé zemědělské

prostory ve středočeském kraji (část Benešovska, Neveklovsko a Sedlčansko) a obdobným způsobem na Moravě Vyškovsko, v obou případech regiony uprostřed výrazně českého prostředí. V těchto územích bylo nejprve z nařízení nacistických okupačních úřadů a zneužitých protektorátních soudů vykázáno a vyhnáno veškeré obyvatelstvo, v němž převažovali zemědělci, kterým byla odebrána půda i s obytnými a hospodářskými budovami. Na konfiskovanou půdu bylo v pozemkových knihách „vloženo vlastnické právo pro Německou říši, zastoupenou říšským vedoucím SS a šéfem německé policie“. Vstup do vyklizených a střežených prostor, kde se připravoval nebo již konal výcvik zbraní SS včetně ostré střelby a kde zemědělská výroba na vybraných usedlostech sloužila výlučně německým válečným potřebám, byl přísně zakázán; vyhnání starousedlíci nesměli navštěvovat a ošetřovat ani hroby svých příbuzných. Nikoho přitom nezajímalo, kde najdou vysídlenci práci a střechu nad hlavou. Kromě těchto regionů, z nichž byly vyhnány tisíce sedláků, malých a středních rolníků, zabraly okupační orgány pro Říši na 500 tisíc hektarů původně šlechtické a židovské půdy. Vyklizená území se měla podle nacistických plánů po vítězné Hitlerově válce stát ohnisky postupné germanizace všeho českého obyvatelstva.

Fotografie zemědělských objektů na území Neveklov, určených k demolicí, pořízená pro Německou osídlovací společnost r. 1942. (Foto: Archiv NZM)

potok, 1431, 1432 Weg-cesta, 1475 Des. Strasse - okr. silnice, 1418/2, 1418/3
1436/3, 1436/4 Dopravní - maza, 1417/3 Weg-cesta.
Verwalterin-Bewähkyně; Gemeinde - obec Prosenická.

Die ad 1 - 279/ abgeschriebenen
Grundstücke werden in die neue
Grundbucheinlage II. 306 des Grund-
buches für das Kat. Gebiet Prosen-
nické Lhota eingetragen und in
dieser Einlage wird das Eigentums-
recht für

Pozemky pod 1 v 279/ odebrané
zapsány se do nové vložky č. II.
306 poz. knihy kat. území Prose-
nické Lhota a v této vložce
vkládá se vlastnické právo pro

* das Deutsche Reich, vertreten durch den Reichsführer SS und Chef
der deutschen Polizei / SS Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt*
s i n v e r l e i b t.

Die i. d. d. 1941
Stempel- und Gebührenfrei zur. der
Reg. Vog. vom 24. 10. 1940, Bl. V. 3.
RP Nr. 12 vom 3. 2. 1941.

Keilna a pečatku prostě podle
vložení, dne 24. 10. 1940, Sb.
a. s. m. RP z 3. 2. 1941 č. 12.

Hievon werden die Teilnehmer ad
1- 279/ verständig.

Čten se vyrozumívají účastníci
ad 1-279/.

Bezirksgericht in Schönberg a. d. Goldb., Abt. II.,
Okresní soud v Krásné Hoře a. d. Vlt., odd. II.,

a - dne 20. Oktober - října 1943.

JUDr. Vladimír Korbelář
Für die Richtigkeit der Ausfertigung
der Kanzlei-Abt. Leiter:
In správnost vyhotovení
řídí kancel. odd. lení.

Rozhodnutí protektorátního soudu v Krásné Hoře ze dne 20. října 1943, kterým se s odvoláním na nařízení říšského protektora ze dne 23.7.1942 na konfiskované pozemky v katastrálním území Prosenická Lhota vkládá vlastnické právo pro Německou říši zastoupenou říšským vedoucím SS a šéfem německé policie. (Archiv autora)

Osudný odsun

Mimořádně hlubokým zásahem do národnostního uspořádání republiky a jmenovitě do národnostní struktury zemědělského obyvatelstva se v rozjitřené poválečné době stal nucený hromadný odsun německého obyvatelstva na území poraženého a spojenci okupovaného Německa. Odsun zahájený živelně bezprostředně po osvobození byl z české strany ve své počáteční „divoké“ fázi silně poznamenán léty nahromaděnou nenávistí ke všemu německému a smutně proslul používáním gestapáckých násilných donucovacích metod. Rozhodující fáze se uskutečnila již organizovaně a pod mezinárodním dohledem v roce 1946 a s nevelkými dodatky v následujících letech. Odsunu, který byl v souladu s návrhy československého domácího a zahraničního odboje schválen Postupimskou konferencí z léta 1945, podléhali němečtí obyvatelé, kteří ztratili československé státní občanství, přičemž jejich individuální provinění se s výjimkou prokázaných válečných zločinů nezkoumalo. Výsledně bylo k roku 1953 vysídleno celkem 2996 tisíc osob (z Polska ve stejné době 3,5 milionu osob), z nichž podstatnou část tvořili velcí i malí zemědělci, kterým byl veškerý jejich majetek konfiskován s určením pro přiděl oprávněným uchazečům české, slovenské či jiné slovanské národnosti. O počtu takto vysídlených zemědělců z Československa lze usuzovat jen nepřímou z rozsahu uvolněné půdy nebo z úbytku zemědělských závodů; např. v klíčové selské kategorii mezi 20 až 50 hektary se jejich počet z roku 1930 prudce snížil z 57 tisíc na 35 159, tedy o více než jednu třetinu (i když zde působily i další příčiny).

Obdobně zamýšlený odsun Maďarů ze Slovenska, zahájený již počátkem května 1945, nebyl Postupimskou konferencí schválen a byl proto zastaven, když do konce června 1945 opustilo Maďarsko 31 780 osob. V letech 1946–1948 uskutečňovaly československé úřady ve vztahu k maďarské menšině pod hrubým nátlakem a přitom neúspěšně politiku jejího odnárodňování, vnitřní kolonizace (nuceného přesídlování převážně na zemědělské práce do pohraničí českých zemí), asimilace a reslovakizace. Až později byl Maďarům umožněn návrat z pracovního nasazení v českých zemích na Slovensko a rovněž došlo vynětí zemědělské půdy občanů maďarské národnosti z konfiskace.

- - -

Prvořadým činem po 1. světové válce, jenž se dotkl mnoha vesnic a který současně významně ovlivnil utvářející se mocenské poměry v mladé republice, byla velkoryse zaměřená pozemková reforma. Její předeheru tvořil jeden z prvních československých zákonů z 10. prosince 1918, který

Dům rodiny Trojosky – Malý Uhřínov čp. 4. (Ze soukromého archivu)

Rodina německého sedláka a starosty z Malého Uhřínova v Orlických horách v létě 1946 krátce před odsunem do Německa. (Ze soukromého archivu)

zbavil aristokracii užívání šlechtických titulů a s tím spojených dalších výsad. Sama reforma vzala do záboru velké rozlohy zemědělské a lesní půdy ve vlastnictví či jiné držbě šlechty, velkostatkářů, katolické církve, pozemkových spekulantů apod. a jen malou část toho uvolnila do poměrně výhodného přidělového řízení pro bezzemky a drobné zemědělce. Hlad po půdě nejnižších zemědělských vrstev tím ani zdaleka nebyl uspokojen, přičemž velké lány ze záboru pod různými záminkami unikly nebo byly v polovině třicátých let ponechány původním vlastníkům k dalšímu užívání do roku 1955, případně do roku 1965. Velké politické zisky při tom inkasovala agrární strana, která reformu iniciovala a pozvolna uskutečňovala, aniž by současně příliš ztrácela polovičatým plněním původních slibů a předsevzetí či různými finančními aférami a machinacemi. K porušení zásad pozemkové reformy došlo mj. vytvořením a výhodným prodejem více jak dvou tisíc průměrně stohektarových tzv. zbytkových statků, jejichž prominentní majitelé se stali důležitou oporou hospodářských a politických záměrů agrární strany.

Agrární strana vyrůstala již od 80. let devatenáctého století ze základu různých zemědělsko-hospodářských spolků. Pod vedením vůdčí selské osobnosti Alfonse Štátného z Padařova se roku 1897 představila veřejnosti jako *Sdružení českých zemědělců*. V říšských a zemských volbách do zákonodárných sborů v předvečer 1. světové války byla už nejsilnější českou stranou a ve venkovských okresech neměla téměř žádnou rovnocennou konkurenci. V roce 1919 se přejmenovala na *Republikánskou stranu československého venkova* a v roce 1920 přijala definitivní název *Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu*, i když se jí zkráceně neřeklo jinak než *agrární strana*. Velmi rychle si vytvořila početnou voličskou základnu, která např. ve volbách do poslanecké sněmovny roku 1935 čítala 1 176 593 hlasů. Pod vedením schopného selského politika Antonína Švehly († 1933) měla rozhodující vliv v předválečných vládních koalicích, ovládala státní aparát, její představitelé zasedali ve vedení nejen zemědělských družstev a svazů, ale i v bankách a klíčových průmyslových a zbrojních podnicích a nemalými tlaky působila i na politiku prezidentů T. G. Masaryka

Portrét Antonína Švehly, předsedy agrární strany (1909–1933) a předsedy vlády (1922–1929).